

ISPARTA AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR

Osman YILDIZ*

Abstract

There are innumerable word existences at the Anatolian dialects as a variation of written language that have been using for centuries. This study will introduce approximately a hundred words (idiom, name, adjective, adverb, particle, conjunction, interjection etc.) that have been edited from Isparta which are not existed in *Derleme Sözlüğü* (Dictionary of Word Collection) or, if it is, contain different meaning by classifying in accordance with their types. Each activity of collection will enhance the word affluence of Turkish language by adding unknown one.

Keywords: dialectology, word collection, word existence, Isparta dialect

Ağzların dil özelliklerini belirlemede derleme çalışmalarının önemi yadsınamaz. Bunu yüzyıllar öncesinden fark eden büyük dilci Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserini derleme yöntemiyle tertip etmiş ve Türk dilinin değişik boylardaki kullanılış biçimlerini, kelime servetini ortaya koymuştur.

Cumhuriyetin ilânı ile başlayan dil inkılâbının en önemli kilometre taşlarından birisi, 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin başlattığı *Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* ile ülkemizin dört bir yanından derlenmiş binlerce kelime, bilim âleminin dikkatlerine sunulmuş ve bugün bu eser, hâlâ başvuru kaynağımız olarak değerini muhafaza etmektedir.

Yazı dilimizin bir varyantı olarak onunla yan yana varlığını sürdüren konuşma dilimizin çeşitli coğrafi adlandırmalarla

* Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

yüzlerce ağız mevcuttur. Bu ağzların tamamına “Anadolu ve Rumeli Ağzları” adı verilmektedir.

Bu ağzlar, bugün dahi Türk dilinin tarihî özelliklerini, diğer farklılık ve benzerliklerini bünyelerinde bulundurarak, ses, şekil ve kelime hazinesi bakımlarından yazı dili ile birlikte Türkçe'nin zenginliğini oluşturmaktadır. Anadolu ağzlarında kullanılagelen ancak kayıtlara geçmemiş derlenmeyi, gün ışığına çıkartılmayı bekleyen daha hâlâ pek çok sayıda kelime, deyim, kalıplaşmış söz ve atasözleri bulunmaktadır. Halk ağzlarından derleme çalışmalarına önem ve ağırlık verilmesi, bu zenginliği daha çok ortaya çıkartacaktır.

Anadolu ağzları söz varlığına katkı amacıyla kaleme aldığım bu yazıda, uzun yıllar görev yaptığım Isparta yöresinde, duyup not ettiğim *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982)’nde hiç bulunmayan veya bulunuyorsa da değişik anlamlar içeren sözler tanıtılacaktır.

İki başlık altında vereceğimiz bu sözlerden bazıları deyim (22 adet) bazıları ise kelime (67 adet) niteliğindedir. Tanıtılacak her bir söz varlığı, ilgili başlıklar altında anlam ve içinde geçtiği cümle örnekleriyle sıralanmıştır. Mahallî söyleyişi de yansıtabilmek amacıyla, örnek cümleleri, derlendiği ağız özellikleriyle vermeyi uygun gördük.

Şimdi Isparta ağızına ait derlemiş olduğumuz söz varlıklarını tanımaya başlayalım.

I. Derleme Sözlüğü’nde Bulunmayan Sözler

A. Deyimler

Alıp satmamak: Söz dinlememek

Gonuştuğum bir gulağından giriyo, diğerinden çıkuyo; alıp satmuyo.

Allaha çalışmak: İbadet etmek

Sidiredeki güz, boyuna Allaha çalışıp eski yazı okurmuş.

Arıza bulmak: Arızalanmak, bozulmak

Saatim yere düşdü; amma Allahdan yine de arıza bulmadı.

Baha ermek: Değeri ölçülemeyecek kadar yükselmek, kıymetlenmek

Böyle yâmur yağâsa tarlağdaki ürüne baha ermez.

Dek çekmek: Yük çekmek, yük taşımak

Bi adam varıdı, hayvanları dek çekêdi.

Deli deli gonuşmak: saçmalamak

Ne dediğini bilmeyo; amma deli deli konuşuyo.

Devre getirmek: Ters çevirmek

O denizde olan gaplambağalar hep böyle büyüyo demek ki. büyük gazanı devre getirisiñ ya öle idi.

Dibabı dibabı konuşmak: bilmiş bilmiş, ukalaca konuşmak

Her lafa garışıyo; dibabı dibabı konuşuyo.

Dişini sıkamak: Kızmak, öfkelenmek

Gız eve bi gēmiş; gazanı gapgara. Gazanın içine suyu govemiş, sürte sürte dişini sıkmuş galmuş.

Eli olmak: Bir iş yapmaya zaman ve fırsat bulmak

Bi elim olsa, gitcen, gidemeyon.

Emen eşmek: Ağaçların diplerini açmak

Dün emen eşmeğe gitdik.

Eti eşimek: Bela aramak

Derdi gavgı çıkarmak, eti eşiyo ya bi gün hakkından gelirlē.

Gönlü dönme: Midesi bulanmak

Kestaneden gönlüm döndü gari. İçinden boyuna gurt çıkıyo; bi senedir kestane almıyom.

Gözlerine yaramak: Hoşlarına gitmek, beğenmek

Ölan gız evinin gözlerine yaradıysa, "soralım, sual edelim" dērlēdi; bi hafta müsaade isderlēdi.

Halı işlemek: Halı dokumak

Bu üş gız halı işleyolarmış; halı işlēken hō yolın gıyısında bi olan geçiyōmuş.

İş dutmak: Bir işte çalışmak, iş yapmak

Bizim burlarda iş yok, tarlasını takkasını satmış, İstanbul'a gidip iş dutmuş, yerleşmiş.

Üstü gapatmalı konuşmak: İmalı konuşmak

Gardeş böyle üstü gapatmalı konuşma, ne diyeceksen açıkçana söyle.

Yargı yarmak: Gül fidanı dikmek için yarık kazmak

Elli santim yargı yarāsıñ, gül fidanını gömēsıñ; amma hiş ucunu mucunu dışarıya çıkartdırmazsın.

Yemek dökmek: yemek vermek, yemek yedirmek

Esgiden orlara dervişlē gelirmiş, onlara yemek dökerlēmiş.

Yer sürmek: Gezmek, dolaşmak

Memed dede yer sürmüş; önce Konya, sōna şehir şehir gezmiş yani.

Yolu aralamak: Zamanı doldurmak, vakit geçirmek

-Benim araba daha yıkanmadı mı?

-Hindi başladık; hadi azcık dolaş, bi saat daha, yolu aralāsın.

Yüzük bozmak: Altın veya gümüş yüzük almak

Gıza da olana da âdetten bi yüzük bozaladı; başka bişey olmazdı bizim zamanımızda.

B. Kelimeler

a. Adlar

a.1. Âdet ve inançlarla ilgili adlar

Coğur: Gâvur, gayr-i Müslim

Coğurlar bizim melmüketten gideli çoğ oldu.

Gödmed: Grup hâlinde sopa ve çelik çubukla oynanan bir çocuk oyunu

Güççük iken gödmedi çok oynardık.

Mübareke: Düğün öncesi, gelin ve damadın ailesi ile yakın akrabalarının birbirlerini tanımaları maksadıyla söz ve nişan arasında yapılan törene verilen ad

Mübarekede olan evi çay, gahve, gına getiriydi. İlk mübareke deye

Okuculuk: Düğüne çağrı, davet yapma işi

Esgiden okuculuğa çıkırdı. Hindiki gibi gart âdeti yoğudu.

a.2. Meyve adları

Dağ elması: Ceviz büyüklüğünde dağlarda yetişen yabancı elma

Dağ elması veya geyik elması, ekşi bir elmadır.

Hanımparmağı: Narin yapılı, salkımında bol taneleri olan, siyah-kırmızı arası bir renkte, sofralık bir üzüm türü

Adı gibi hanımparmağı yumuşak, narin bir üzümdür.

Şam büzgülüsü: Siyah, kalın kabuklu, iri ve sert taneli, çekirdekli bir çeşit üzüm

Bizim burlarda yetişen bir üzüm cinsi de şam büzgülüsüdür.

a.3. Hayvan adları**Gaplambā:** Kaplumbağa

Deñizden bi gaplambālar çıkmış; ama goca bi bulgur gazanını gapāsıñ ya, öyle.

Órú goyun: Merada yetişmiş koyuna verilen ad

Geliñ eve girerke, órú goyun derisi yazālādı eşige.

a.4. Mekân adları**Damev:** Bahçede, bir duvarı eve bitişik olarak yapılan tek odalı, toprak ev

Esgiden evlerin damevleri varıdı.

Küllükhane: Çöplük

Evin ocağı sıñanmadı da ocak küllükhane gibiye, beñenmezledi.

Şānişin oda: Evin en aydınlık, en güzel odası, misafir odası

Böğün misafir odası denilen odaya, esgilēde şānişin oda denirdi.

a.5. Organ adları**Digok:** Gaga

Yani digok, guş gagası demek.

a.6. Nesne adları**Duz gabağı:** Su kabağından yapılan tuz saklama kabı

Mutbaktarda duzu goycek duz gabakları olurdu.

Gafalı altın: Cumhuriyet altını

Gafalı altın, hani bir yüzünde Atatürk resmi olan altınlar var ya ona derler.

Ham gazanı: Kaynatılacak üzüm suyunun içine konduğu kazan

Ham gazanı, bekmez yapāken kullanılan bi çeşit gazan.

Havvak: Kavak veya söğüt ağacının kabuğundan yapılan bir tür düdük

Bubam biz kuççükkē bize havak yapādı.

Mestil (~ Mes) çorap: Ayakkabının içine giyilen, üzerine mesh yapılabilen yumuşak ayakkabı

Evelî mestilçorap géyer idim.

Sığa çamırı: Toprak evin ocağını, isini kapatmak amacıyla, bir çeşit kilden yapılan çamur

Eñ evvelâ, evleriñ içindeki ocağı sığ âdı gızl â, sığa çamurıla.

a.7. Doğa olayları ile ilgili adlar

Öğüzgar: Rüzgâr

Vādık bakdık, te horda oluk gopmuş da, öğüzgarda o urlanıyomuş.

a.8. Meslek adları

Dömbekci: Davul, darbuka gibi enstrümanları çalan kimse

Gına gecesinde dım dım dım bi uT dutulurdu, bi de yanında dömbekci, bu çalınurdu.

b. Sıfatlar

Harızmana köpeği: Sebepsiz yere kavga eden, kavgacı kimse

Vara yoğa harızmana köpeği gibi davranıyoñ.

Hecin devesi: Uzun boylu ve kaba yürüyen kimse

Nereye gidiyoñ len hecin devesi.

Kepeksiz: Yerli yersiz konuşan kimse

Ne kepeksiz adam bu.

Şimir: kara kuru kimse.

Şimir gibi ona bişey olmaz.

Yaşçalı devesi: Kaba ve sert yürüyen kimse

Yaşçalı devesi gibi yörüyo.

Zakgarak: Lüzumsuz konuşan, boşboğaz kimse

Bizim gomşu zakgarağın biri...

c. Zarflar

Bölemlige: böylece

Bi halla gemiye zaten zor yetişdik, bölemlige Çanakgaleyeye kendimizi atwëdik.

Evöl: Evvel

Gäri evölü vakıTlarıñ insanları böle imiş.

Faldır faşşak: Yakıştırma çabası gözetilmeksizin üstünkörü giyim tarzı

Faldır faşşak géyiniñ, bi boy gezip durur.

Hülase kelem: Kısacası, sözün özü

Zerde bişiren dedim; pirinci gıtdım;, şeker de gıtdım; gaynar gaynar pirinçler bişmez. Bi de bakdım ki hülase kelem bizim pirinç mermi gibi olmuş.

Üyül üyül: (Su için) durgun, yavaş yavaş akma

Su kayanın altında üyül üyül çıkıyodu.

Üyün üyün: (Ateş için) Durgun, için için yanma

Ateş üyün üyün yanuyo.

ç. Edatlar

Keyi: sonra

Bundan keyi ben siziz işiñize garişmıyon.

d. Bağlaçlar

Eyernem: Eğer, şayet

Eyernem ben seni bi yakalarsam, yapacağımı biliyom.

e. Ünlemler

Ele vallâ: Hayret ve üzüntü bildiren bir ünlem

Ele vallâ daha dün gonusduyduk? Nasıl ölmüş?

Gabbecik: İyi anlamda kullanılan, sevgi bildiren bir ünlem

He gabbecik he! Bizim olan ne de güzel oynuyo.

f. Fiiller

Büzüldemek: Büzülmek

Soğukdan iscağa yapışınca, sobanın yanına büzüldedim.

Cürunlamak: (Gül toplama döneminde, gül için) en çok çiçek açmak

On dönüm gül cürunlamış; hakkından gelmek zor.

Çiğneklenmek: (Değneğin fırın tuğlalarına sürtülmesi ile) kıvılcım çıkmak

Taşlar çiğneklenmeden hamur fırına sürülmez.

Gırdavlamak: Aramak

Ortalığı gırdavlamış, bişey bulamamış.

Gıvcınmak: Hâl ve tavırlarıyla bir şeyler düşündüğünü belli etmek

Ne o, yine gıvcınmaya başladıñ bişey mi vâ?

Şirkalamak: 1. Sarsmak, silkelemek

Çocuğu niye şirkalıyosun?

2. Bozmak

Soğuk, üzümleri şirkalamış.

Yemişlenmek: Ümitlenmek

Aaa yazık olan boş yere yemişleniyo.

Yumarlanmak: Dalmak, içine atlamak

Gara su gelirse demiş, içine yumarlan ; öle gét, demiş.

Zızlemek: Sızlanmak, ağlayıp feryat etmek

Gız orda ağılêyo, zızlêyo, "Vemedilê, bubam vemedi, annem vemedi, sevdüme vemedi" déye.

II. Derleme Sözlüğü'nde Anlamları Farklı Olan Sözcükler (Kelimeler)

a. Adlar

a.1. Âdet ve inançlarla ilgili adlar

Garın: Gönül (krş.DS VI, 1927)

Andık Deresinde yuvarlak, ortası delik daş vâdir. Garından ne geçdi mesela...cuma gün, üş cuma gidêsın Andık Deresine.

Tille: Yükleri denk etmek, sıkıştırmak için atılan düğüm (krş. DS X, XII; 3932, 4762)

Bizim olan o tilley iyi olmadı.

a.2. Hayvan adları

Döve: Deve (krş. DS IV, 1619-1620)

Burada yemek dökerlmiş yani. Dövelēle böle yicēk, işicēk fakirlere yardım...

a.3. Mekân adları

Almalık: Evin bodrum katındaki serin bir odaya yapılan tahta seki (krş. DS I, XII; 227, 4416)

Almalığa farelē dadanmış.

a.4. Nesne adları

Dibek: 1. Hamamlarda içine su koymaya yarayan içi oyulmuş taş (krş. DS IV, 1479)

Gafasını dibe'in içine sokusokuwēdi.

2. İçinde buğday dövülen oyuk taş

Ėkeklē köşe başında dibe'in yanda duryolā.

a.5. Renk adları

İsiyan: Kapkara, simsiyah, zenci (krş. DS VII, 2555)

Güneşin altında geze geze isiyan gibi olmuşsun.

a.6. Meslek adları

Çırpıcı: Özel aletleriyle insanların sırtından kan alan kimse (krş. DS III, 1189)

Çırpıcıya gētdim; sırtıma iki sülük vūdurdum.

Gezici: Pazarlamacı (krş. DS VI, 2023)

Şarkalıda aTmış gişi vardı. Mesela vali maaşı alır gibi, gezicisi, desenatörü, modelcisi validen fazla maaş alırdı.

b. Sıfatlar

Buz gibi: Tertemiz, bembeyaz (krş. DS II, 810)

O yörücü geldiği evin ocağı buz gibi sığa çamuruyla sığalıysa, o evin kızını beğenirledi.

Çiriş: Çok esmer ve çirkin kimselere verilen sıfat (krş.DS III, 1235)

Ne yapam ben o çirişi, başka kimse mi kalmadı.

Ekiz: Yaramaz, afacan (krş. DS V, 1695)

İki de çocuğu vâ ekiz mi ekiz...

c. Zarflar

Vere: Sürekli, devamlı (krş. DS XI, 4095)

Akşam sabah vere ağlarımış.

ç. Ünlemler

Nëri: "Aman Allah'im!" anlamında, şaşkınlık anında kullanılan bir ünlem (krş.DS IX, 3247)

Bi baka nëri olan kellerin yemiş yemiş adam, kellele orada sıralı olunca gorkmuş; bu sefer kaçmaya çalışmış gız.

d. Fiiller

Belëmek: Ufalamak (krş.DS II, 610-611)

Gelini oturdülâdı, başııdan bi de ekmek belerlëdi, bütün ekmegi...

Bilişmek: Anlamak, farkına varmak (krş.DS II, s. 694)

Sorup danışiken, ana oğul olduğunu bilişmişlë.

Çizmek: Dizmek (krş. DS III, 1253)

Hadi ben taşları çizdim; kim geliyo oynamaya.

Çöğürmek: Çevirmek, düzeltmek (krş.DS III, 1280)

Gız evi gâve tutâdı, bi ayakgaplarını çöğürüydü.

Ezinmek: Sıkıntı vermek, eziyet etmek, sızlanmak (krş. DS V, 1830)

Yeter gari ezinme! Şurda iki dakika rahat oturayın.

Gurtlanmak: Şüphelenmek (krş. DS VI, 2201)

Halinden gurtlandıydım zaten..

Kazdaklamak: Volta atmak (krş. DS VIII, 2711)

Hayırdır ne öle kazdaklayıp duruyor.

Saylamak: Saymak, kabul etmek (krş.DS X, XII; 3560, 4676)

Eyernem bu oyunu saylamazsanız, ben de bu oyunu saylamam.

Saylanmak: Sayılmak, kabul edilmek (krş.DS X, 3560)

Hayır ya! Valla billa senin bu oyun saylanmaz. İstedığın kişiye soralım.

Zıngıldamak: Bir yere gitmek için ayaklanmak (krş.DS XI, XII; 4372, 4835)

Biz galkınca, o da peşimizden zıngıldadı.